

Неколико података о црногорским барјактарима и барјацима

Поријекло барјака иде у далеку прошлост, јер су барјаци постојали код свих народа, па чак и оних који су се налазили на најнижем ступњу свога политичког развитка. Познато је да су стари Словени још у вријеме многобожачког периода имали развијен култ према барјацима (заставама), које су за вријеме војних похода више поштовали но своје идоле. Када се заврше војне операције, барјаци су се чували у главном храму, гдје су им одавине божанске почасти.¹⁾

У Византији се војска дијелила на **турме**, а ове су се дијелиле на **стегове** или **заставе**. Стара српска војска дијелила се такође „на војводства или на стегове”.²⁾ Један прчки историчар описује познату битку код Велбужда, па каже и ово: „И кад се бој већ с обје стране заметнуо и заставе се подигле бјеху, краљ (српски) опомену своје да се добро држе...”³⁾

Код Малисора, црногорских сусједа, ријеч **барјак** има исто значење као и ријеч **племе**, јер свако племе има по једнога барјактара, који је и војнички и политички старјешина племена. „Барјактар носи барјак, најљепше племенско знамење, предводи војску, сазива племенске скупове, претсједава племенским судовима, предњачи свуда и свуда је први гдје треба да се чује глас племена... Барјактарство је у Арбанији насљедно и прелази с оца на најстаријег сина”.⁴⁾

У Црној Гори су барјактари често потписници разних народних одлука, заједно са осталим народним главарима (сердарима, војводама и кнезовима). Таквих докумената има прилично и из XVIII вијека, а касније су све чешћи.⁵⁾

¹⁾ Полковникъ: Николаевъ: Историческій очеркъ о регаліяхъ и знакахъ отличія русской арміи, С. — Петербургъ 1898, стр. 9.

²⁾ Стојан Новаковић: Стара српска војска, Београд 1893, 57.

³⁾ Ibidem, 153.

⁴⁾ Андрија Јовићевић: Малесија, (Српски етнографски зборник XXVII) Београд 1923, 82; 88—89, 103).

⁵⁾ Д-р Владан Ђорђевић: Исписи из бечких државних архива (Документи за дело "Црна Гора и Аустрија"), Београд 1913, 203—204, 207, 247, 261 итд. и Д. Вуксан: Посланице црногорског митрополита Петра I Петровића Његоша, Цетиње, 1935, passim.

Није ми намјера да износим разне податке из даље прошлости нашега народа, али је ипак потребно нагласити да је најстарији податак о заставама код Југословена баш из средњевјековне Зете. Када је, наиме, зетски владалац Михаило тражио од римскога папе Гргура VII знаке државне независности, он му тражи и краљевску круну и заставу. Писмом од 9 јануара 1078 године папа Гргур VII обећава Михаилу да ће му послати и тражену заставу.⁶⁾

У документима се барјактари у Црној Гори налазе чак иза кнезова, јер митрополит Петар I често своје посланице адресира „Благородној господи сердарима, војводама, кнезовима, барјактарима...“⁷⁾ док код малисорских племена „свако племе има свога **барјактара**, који носи највеће племенско знамење и на коме почива највише достојанство.“⁸⁾

Разна црногорска племена имала су сигурно кроз цијелу своју историју своје барјактаре и своје барјаке. Тако су још у јануару 1693 године Кучи тражили од Млечића да плаћају један одред од 40 војника за чување њихове главне куле, с тим да плата буде војводи 25 гроша мјесечно, а „барјактару двадесет.“⁹⁾

Најстарији познати ми архивски податак о барјацима црногорских племена јесте у једном писму митрополита Василија Петровића из 1751 године, у коме пише да црногорски митрополити управљају и црквеним и свјетовним пословима, па наставља: „Кад њен митрополит нареди, скупе се они сви и дођу под својим заставама и сам митрополит полази с њима у рат у помоћ хришћанима...“¹⁰⁾

Барјаке су Црногорци често отимали Турцима, а некада су их и сами доносили. Забиљежено је да су се и 1781 године неки црногорски главари из Скадра вратили „с пет барјака“¹¹⁾ а приликом пораза Махмут паше Бушатлије код Круса 22 септембра 1796 г. заплијењено је Турцима више барјака, од којих је 12 комада и сабљу Махмут-пашину послао митрополит Петар I рускоме цару.¹²⁾

Да ли су Црногорци преправљали заплијењене турске барјаке или су сами правили своје барјаке не би се могло поуздано казати. Из једног писма митрополита Петра види се, да је он сам шиљао барјаке разним црногорским племенима. То је писмо, нажалост, сачувано само дјелимично, јер је на полеђини концепта тога писма митрополит Петар написао концепт свога писма

⁶⁾ Станоје Станојевић: Наше заставе у средњем веку („Политика“) од 6 септембра 1930, стр. 2).

⁷⁾ Д. Вуксан: Посланице митрополита Петра I, 52 и даље.

⁸⁾ А. Јовићевић: Малесија, 82.

⁹⁾ Споменик Српске краљевске академије XI, 96.

¹⁰⁾ Записи XXIII, 177.

¹¹⁾ Записи XXI, 203.

¹²⁾ П. Ровинский: Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ; Санктпетербургъ 1888, томъ I, стр. 677—678.

которском поглавару од 14(26) априла 1828, па је откинуо другу половину текста, сигурно за концепт некога другог писма, јер је, због оскудице хартије, тако често радио. Концепт тога митрополитовог писма данас се чува у бившем Дворском архиву на Цетињу уз писмо которског поглавара Петру I од 23 априла (по новом календару) 1828 године, а писао га је митрополитов секретар Јаков Стефановић. Може се претпоставити да је копија овога митрополитовог писма из 1828 године, али то није сасвим сигурно. Оно је упућено кнезу Даици и његовој дружини, па ће то свакако бити кнез Даица Ражнатовић. Ево цио текст остатка тога митрополитовог писма:

„Кнезу Даици и твојој дружини драги поздрав.

Како сте овђена доходили и с момом (sic! — сигурно омашка мјесто **мобом** — Р. Д.) жуђели да ви пошљем четири барјака на четири четвртине от Цеклина и ја ви и(х) шиљем с благословом, да их носите здраво и весело за поштење ваше, за нашу вјеру и слободу свега нашега отечества.

Но ја разумјех да су се путем, кад су одовуда кренули, разговарали се (било је првобитно написано „инадили се”, па су те ријечи прецртане и поврх њих је написано „разговарали се” — Р. Д.) поп Костић с Милошем Јанковићем око барјака. Није и(м) за прешу да се инаде. Знам ово: кад смо били у Крусе противу силнога Махмута везира да је носио барјак Савић Јанков, тако кад смо били...”¹³⁾

У Црној Гори су употребљавани и руски барјаци. То би се дало закључити из инструкције митрополита Петра I архимандриту Вучегићу (Вукотићу), коме је у мају 1798 године наредио Петар I да иде у Русију ради народних послова, па му, између осталог, наређује да моли како би се послао у Црну Гору један руски официр „с барјаком и грбом царским”, јер би и то „послужило за заштиту Црне Горе”.¹⁴⁾

Руски барјаци употребљавани су и за вријеме борби Црногораца и Примораца са Русима противу Француза кроз Боку. Митрополит Петар је 1806 године осветио у манастиру Савини у Боки Которској те „славенске барјаке”, који су се истакли по градовима у Боки.¹⁵⁾ О тим барјацима пише руски савјетник Санковски 25 маја 1806 године Паштровићима („комунитади паштровској”) и ово: „С мојом жалашћу јављам вашем господству како неки од ваше комунитади нијесу дошли да бране барјак нашега славнога Императора и своје отечество. Је ли поштено вашој комунитади да остане императорски барјак сам и господин митрополит (ријеч је о црногорском митрополиту Петру I — Р. Д.) у

¹³⁾ Цетињски архив.

¹⁴⁾ Записи XXII, 198.

¹⁵⁾ Милорад Медаковић: Повјестница Црне Горе, Земун 1850, 158 и Димитрије Милаковић: Историја Црне Горе, Задар 1856, 241—242.

улице непријатеља. Сам барјак и сам митрополит не могу бој бити. . .¹⁶⁾

Када се Карађорђева војска 1809 године састала с Црногорцима, онда су Карађорђево војводе дале барјаке разним црногорским племенима. Од Куча барјаке су добили Савић Божов Вујошевић и Вуко Чубров Вуксановић. Барјак Вука Чуброва изгорио је 1856 године, приликом „поаре“ Куча, а барјак Савића Божова предао је његов унук Радоје Ђуров ради чувања на Цетињу.¹⁷⁾ 1886 године чувао се барјак Савића Божова у Министарству просвјете на Цетињу, јер још није био уређен музеј у „Зетском дому“. „Барјак је свилен и састављен из два комада, један зелен, а други био. На оба комада по један свилен крст. При барјаку висе двије свилене ките. На барјаку има више зрнобојина и на више мјеста пјега од крви“.¹⁸⁾ Пипери су такође били добили два барјака: један је носио Тодор Перишин Аћимић (Буљевић) из Мрка, а други Токо Павићев Божовић са Стијене.¹⁹⁾

Нијесу ми познати описи старијих црногорских барјака, али се из једнога описа из 1865 године види да су тада била два црногорска државна, односно ратна барјака. Општи барјак имао је „само бијели крст на црвену пољу“, а главни ратни барјак, зван **алајбарјак**, овако је описан: „Ова народна црногорска велика застава има на црвену пољу разкриљена двоглава **бијела** орла, којем су жута оба кљуна и обје ноге, а велика златна круна стоји у сриједи изнад орловијех глава. Круна је сведена и на врху златним крстом урешена. Орао у десној панци држи златни владачки жезао, а у љевој златну с крстом на врху јабуку, преко које је пас повучен од десне све до лијеве стране, па онда из средине до под крст. Овај пас изкићен је драгим камењем. Изпод орла стоји велики жути лав, обрнут према десној страни, са изплаженим црвеним језиком и узвијеним репом, држећи подигнуту предњу десну ногу. Застава је ова прикована за тробојно копље. Она се иначе зове алајбарјак. . .“²⁰⁾

У једном прегледу државног уређења Црне Горе из 1873 године, који је писао познати научник Валтазар Богишић, налази се овај опис црногорских барјака: „Застава црногорска (обична војничка) сасвијем је црљена са крстом бијелијем на средини. Њеке имају бјелом оперважене крајеве. Главни барјак — алајбарјак — и он је сасвим црљен, па мјесто крста има на себи грб земаљски“.²¹⁾

¹⁶⁾ Ристо Ковачић: Прилози за повјесницу Боке Которске, Дубровник 1878, св. I, стр. 67.

¹⁷⁾ Марко Миљанов: Племо Кучи у народној причи и пјесми, Београд 1904, стр. 229, нап. 1.

¹⁸⁾ „Глас Црногорца“ број 16, од 22 априла 1886, стр. 3.

¹⁹⁾ Д-р Јован Ердељановић: Постанак племена Пипера (Српски етнографски зборник XVII,) стр. 306.

²⁰⁾ Црногорски годишњак „Орлић“ за 1866 годину, уредио Јован Сундечић Цетиње, стр. 47, нап. 1.

²¹⁾ Записи XXI, 276.

О црногорским барјактарима и барјацима има прилично података тек од 1876 године и даље. Познато је да је на Видовдан (15/27 јуна) 1876 године већ био готов проглас књаза Николе о објави рата Турској, но формално је објављен рат 18 јуна, а проглас о објави рата свечано је саопштен војсци и народу на Цетињу у недјељу 20 јуна. Послије саопштенога прогласа књаз је ушао у двор и убрзо се повратио „у сјајноме одијелу, на своме зеленку. са алајбарјаком у руци”. Пошто је поздравио војску, пружио је алајбарјактару барјак уз ове ријечи: „Држ га, барјактаре, и носи га јуначки!” Књаз и војска иза тога су свечано напустили Цетиње, а 24 јуна на Црном Куку организовани су десет батаљона херцеговачке војске. Свима баталионима постављени су командири, официри и барјактари, па им је затим књаз подијелио барјаке и ново оружје, а дао је и за херцеговачку војску посебни алајбарјак и именовао за барјактара Јовицу Зиројевића. Том приликом је извршено свечано освећење барјака у присуству самога књаза.²²⁾

Црногорци су често гинули да заробе турски барјак, а своје барјаке су до последњег војника чували и бранили. Тако се из архивских докумената види, да су и учесници познатога црногорског „Летећег кора” у Србији 1876 године отели један турски барјак у боју код села Кулине. Командир кора био је поручник Крсто Булајић, а турског барјактара посјекао је један Загарчанин (у извјештају му није име наведено) и узео му барјак.²³⁾

Љуба Ненадовић о једном боју из 1877 године пише ово: „Лане, у жестокој битки на Крсцу, барјактар Марко из Петрова Дола падне; његов син, момак од осамнаест година, дохвати барјак, подигне га горе и стаде више свог мртвог оца. Но и њега зрно погоди, и он заједно са барјаком падне поред оца. Његов стриц, Марков рођени брат, притрчи, шчепа барјак и подигне у висину, вичући Црногорцима: „Држ’те се, соколови!” — Но и њега турско зрно погоди, али га не обори; кад га је друго зрно ударило пао је и он заједно с барјаком. То је све било у двадесет минута. . .”²⁴⁾

Барјактари су увијек били у првим редовима и добра мета за непријатеље, па су често и гинули у борби. Видјели смо да је Љуба Ненадовић забиљежио како су за 20 минута погинула 4 барјактара у боју на Крсцу. Ненадовићев „Марко из Петрова Дола” јесте Марко Ђуров Калуђеровић, барјактар ондашњег Цуцко-ћеклићког батаљона. У познатим списковима црногорских и херцеговачких војника, који су погинули „за вјеру и отачаство” од 1875 до 1880 године, налазе се поименично и имена погинулих барјактара. Ови спискови су изложени у саборној цркви у Никшићу приликом њенога освећења, а један примјерак тих спискова сачуван је у Државном музеју на Цетињу. Увјерен сам да су

²²⁾ Записи XIV. 74-78.

²³⁾ Записи XIII, 66.

²⁴⁾ Љ. Ненадовић: О Црногорцима (Писма са Цетиња 1878 године), Београд 1929, стр. 75 (глава X).

²⁵⁾ Тако стоји у списку; то је сигурно грешка мјесто 1876.

- 12) барјактари из Команско-загарачког баталиона:
а) Мићан (Мићун?) П. Кековић (Крстац 23 маја 1877), б) Филип Спасојев (Вуковић ?) (Острошке греде 4—12 јуна 1877), в) Никола Ј. Радуловић (Расина главица 5 јуна 1877).
- 13) барјактари из баталиона Жупе Пивске:
а) Илија Јововић (Муратовица 31 октобра 1875), б) Јован Симуновић (Равно 1 септембра 1875),
- 14) барјактар из Дробњачког баталиона Мијаило Ашанин (Бишина — Велеш 12 јула 1876),
- 15) барјактари из Жупско-луковског баталиона:
а) Рашо Спасојевић (Товић 1875), б) Илија Ђуручић (Крстац 23 маја 1877),
- 16) барјактар из Пољско-никшићког баталиона Јоко Матијевић (Крстац 23 маја 1877),
- 17) барјактар из Језерско-шаранског баталиона Димитрије Кнежевић (Руданци 1877),
- 18) барјактари из Горњо-кучког баталиона:
а) Павић Новов (Звизда 15 јула 1876), б) Малиша Петров (фортице под Стубицом 1877), в) Милун Јованов (Новшићи 9 децембра 1879),
- 19) барјактари из Доњо-кучког баталиона:
а) Мико С. Петровић (Фундина 2 августа 1876), б) Саво Радованов Поповић (Фундина 2 августа 1876), в) Мушика Томашев (Фундина 2 августа 1876),
- 20) барјактари из Братоножићког баталиона:
а) Паун Секуловић (Фундина 2 августа 1876), б) Радоје Ђуров (Зеленика 24 јуна 1876), в) Мулета Лукин (Јеленак 9 јуна 1877), г) Милета Тошковић (Новшићи 9 децембра 1879),
- 21) барјактар из Пољско-колашинског баталиона Радоица Вујичић (Гојаковићи 1875),
- 22) барјактари из Доњо-невесињског баталиона:
а) Лука Драговић (Пива 1875), б) Томо Ремета (Залом 1876), в) Ристо Чампара (Залом 1876), г) Лазар Нинковић (Острог 1877),
- 23) барјактари из Горњо-невесињског баталиона:
а) Лазар Пикула (Мориње 1876), б) Милош Братић (Крстац 1877), в) Обрен Скоко (Острог 1877),
- 24) барјактар из Завођског баталиона, Ђоко Вујовић (Крстац 1876),
- 25) барјактар из Зубачко-крушевачког баталиона Ђетко Стијачић (Зубци 1877),
- 26) барјактар из Опутно-рудинског баталиона (преко пранице) Ђоко Вуковић (Плана 1875),
- 27) барјактари из Дабарског баталиона:
а) Спасоје Топаловић (Дивина 1875),
б) Јоко Ковачевић (Шобајић 1877),
- 28) барјактари из Бучичког баталиона:
а) Радоња Максимов Зечевић (Буче 23 августа 1875),

- б) Радован Јоксимовић (Горња Ржаница 12 јануара 1875) 24а),
 в) Лазар Вуковић (Шекулар 14 маја 1876),
 г) Вујица*) (Биор 13 септембра 1877).

Наведени спискови сигурно нијесу потпуни, а у њима се не налазе имена рањених барјактара који су од рана могли умријети, но ипак је у рату од 1875 до 1880 године из наведених 28 баталиона погинуо 61 барјактар. Томе списку могу се сигурно још додати неколика лица, јер на примјер, уз списак погинулих из Гатачког баталиона оловком је додато, да је погинули Тодор Бјелогрлић био барјактар. Од тих барјактара само из Чевско-бјеличког баталиона су шесторица, а од њих су тројица погинули у истој борби и једнога дана (10 јуна 1877), као што су тројица погинули у истој борби и из Доњо-кучког баталиона (2 августа 1876). Ако су тачни накнадно допуњени подаци да су Мато Јоветић и Филип Дрецуни били барјактари, онда су и 28 јуна 1876 године погинула три барјактара из Љуботињско-добрско-грађанског баталиона.

Погинули барјактари достојно су се замјењивали убијеним непријатељима, али ни из њихових мртвих руку Турци нијесу могли доћи до њихових барјака. Сам краљ Никола пише у својим мемсарима, да је 1877 године послао руском насљеднику „неколико најљепших трофеја из прошлих бојева, међу којима и један црногорски барјак сасвијем изрешетан и разнешен турскијем зрнима, под којим су 6 барјактара црногорских погинули у боју на Фундини”.²⁵⁾ Краљ Никола у „Братоножићском колу“ каже и ово: „А за храброст Лутоваца / Јунаштва им барјактара / Бигудало с удивљењем / Стало само у гуслара”. Барјак о коме пише краљ Никола у својим мемоарима баш је припадао Лутовцима и на томе барјаку „било је 404 зрнобојина; под њим су у један дан пали 6 барјактара, а толико се ранило“ — пише у напоменама уз краљево **Братоножићско коло**.

Црногорски војници, барјактари и официри вјековима су били навикли да гину на бојном пољу и рачунало се као срамота умријети — у кревету! Ево за то само један примјер из архивских докумената. Официр Лазар Перов Симовић из Црнаца (Пипери) служио је дуго година као перјаник и официр, а у ратовима 1875—78 добио је и руски Ђорђевићски крст. Петнаестак година последије завршених ратова изгубио је несрећним случајем лијеву руку. 1 маја 1902 године заведена је његова молба књазу Николи, из које се види да се жали на своје тешко стање, јер „ево 7 година копа земљу једном руком те се хљебом рани“. Но њему је све то било лако подносити, али није могао никако пристати на одлуку војне комисије, која је ријешила „да не може

²⁴а) Тако стоји у списку; то је сигурно грешка мјесто 1876.

*) За неколика барјактара није означено презиме, а Вујица чак ни очеву име. Захваљан бих био читаоцима који би ми могли послати податке за барјактаре којима нијесу наведени презимена и за податке о барјактару Вујици.

²⁵⁾ Записи XV, 76.

бити способан војник, због што нема руке“, па књаза „моли за правицу”.²⁶⁾

Познато је да су барјаке имале чете па баталиони и бригаде, а цјелокупна црногорска војска имала је заједнички барјак, који се звао **алајбарјак** (главни барјак). Алајбарјактара је, мислим, постављао сам књаз као врховни командант, док се баталионски барјак добијао избором у присуству цијелога баталиона. То се види из једног архивског документа. Саво Андријин Даковић из Никшића моли књаза Николу 1904 године да му да барјак Требјешког баталиона. На Даковићевој молби налази се ово књажево решење: „То се не може дати без присуства баталиона, а тадер даће се најспособнијему”.²⁷⁾ Четири године касније тражи баталионски барјак Марко Савов Ражнатовић, па књаз на његову молбу доноси ово решење: „Чини ми се он је дат другоме”.²⁸⁾ Наравно да се ни бригадни барјаци нијесу могли давати по књажевој вољи, када су се баталионски барјаци давали избором самога баталиона и они су морали припанути „најспособнијем“. То се опет види из једног архивског документа. Наиме, 1911 године моли краља Николу Јован Ј. Пламенац из Бара да му да бригадни барјак, а краљ ту његову молбу овако решава: „Барјаци се бригадни неће давати нако јавно кад вакат томе буде”.²⁹⁾ Чак се и током рата пазило на неки ред приликом додјељивања барјака за веће војне јединице, које нијесу имале могућности да се купе и врше избор барјактара. То би се могло закључити по изводу из једног акта од 29 маја 1913 године, којим се наређује бригадиру Милутину Вучинићу „да се барјак Спужког баталиона дадне најстаријему четном барјактару, али без права на исти послјије ове војне”.³⁰⁾ У ратним данима током 1915 године опет је приморавала нужда да се отступа од старих навика и правила за барјаке. Тако је 27 марта 1915 године наређено бригадиру Радомиру Вешовићу, који је тада био у Пећи, да, по краљевој наредби, „Милош Милошевић и даље носи барјак, а Михаило Манов да остане у војсци с правом ношења грба”.³¹⁾

Ма да једна од најделикатнијих и најопаснијих војних дужности, барјактарство није била државна служба којом се стицало право на пензију. Тако је било и по првоме црногорском закону о пензијама од 1 јануара 1894 године,³²⁾ а тако је то питање ријешила и специјална црногорска Комисија за регулисање чиновничких пензија, која је редовно радила током 1910 године. Записници сједница те Комисије ско-

²⁶⁾ Цетињски архив, Књига молбеница за 1902 годину, Ред. бр. 230.

²⁷⁾ Цетињски архив, Књига молбеница за 1904 годину, Р. бр. 1118.

²⁸⁾ Цетињски архив, Књига молбеница за 1908 г., Р. бр. 937.

²⁹⁾ Цетињски архив, Књига молбеница за 1911 годину, Р. бр. 348.

³⁰⁾ Цетињски архив, Дјеловодни протокол Дечанског одреда Бр. 61/1913.

³¹⁾ Цетињски архив, Дјеловодни протокол Министарства војног Бр. 3097/1915.

³²⁾ Цетињски часопис "Дан", свеска за јануар и фебруар 1912 г., стр. 6 (чл. 2 и 3).

ро су у цјелости и до данас сачувани, те се из њих види да је 28 октобра 1910 године Комисија начелно решавала питање „о уважењу година службе барјактарима у опште“, па је. „послије дужег претресања о овом питању“, донијела рјешење „да барајктари у опште **немају права на пензију**“.³³⁾ Сјутрадан, 29 октобра, Комисија је решавала по пријавама „барјактара и других војних чиновна, који су престали вршити своје дужности прије 1 јануара 1894 године“, па је нашла да такви имају право на пензију у духу начелне одлуке исте Комисије од 25 фебруара 1910 године, по којој је прије доношења првога писаног закона о пензијама „ријеч Књаза Господара била закон“, те се за такве пензионере сматра „да су то добили по нарочитом наређењу Књаза Господара, односно — законито“. У записнику сједнице од 29 октобра наводе се имена свих лица по чијим је пријавама решавано, али није означено који су од њих барјактари. Но како се за осморицу наводи да су примали по 28,80 перпера пензије годишње, мислим да су то били барјактари, а ево и њихова имена: Никола С. Џевердановић (Из Клачине), Радован Ил. Ђукић (из Брскута), Мирко П. Вешовић (из Лијеве Ријеке), Стеван Д. Милић (из Дуге), Слахо Ник. Секуловић (из Никшића), Лазар Гардашевић (из Чева), Ико Сав. Стојовић (из Мартинића) и Драго Милет. Обрадовић (из Јеловице).³⁴⁾

Комисија је 31 октобра решавала само по пријавама барјактара. Пријаве су били поднијели 25 барјактара, а поред њихових имена и презимена у књизи се налазе и подаци када су исти постављани за барјактаре и када су ослобођавани те дужности. Подаци су дјелимично утврђени по књигама Министарства војног, а гдје се то није могло утврдити по званичним књигама, онда су наведени датуми из пријава самих барјактара, јер се барјактари „ни постављају нити разрјешавају од службе указом“. Сви барјактари сем Пера М. Рогановића имали су по 28,80 перпера годишње пензије, док је Рогановић примао по 48.— перпера, али Комисија није могла пронаћи никакав докуменат „који би објаснио овај изузетак“. Само је Лазар Шалетин Мрваљевић од свих поменутих барјактара био ослобођен службе прије доношења Закона о пензијама од 1 јануара 1894 године, док су сви остали и послје доношења тога Закона били на служби, те Комисија признаје право на пензију само Лазару Мрваљевићу.

У записнику Комисије од 31 октобра налазе се имена свих барјактара који су до тога дана били поднијели пријаве за регулисање пензије, са означеним подацима о њиховом службовању, о којима сам мало раније говорио. Како међу тим барјактарима има и лица која су по 40 и више година носила барјак и

³³⁾ Цетињски архив, књига под насловом "Записници сједница Комисије за регулисање чиновничких пензија и др." књ. I, стр. 315—316.

³⁴⁾ Ibidem, стр. 321—322.

учествовала у свима бојевима за тај дуги период времена, заслужује навести њихова имена: 1) Радивоје Ј. Јанковић из Мораче (барјактар од 10 јануара 1886, а ослобођен барјактарске дужности последије ступања на снагу Закона о пензијама од 1 јануара 1894 године), 2) Перо Мур. Рогановић из Цуца (барјактар од 1 јануара 1863 до 15 октобра 1904), 3) Митар Поп. Бјелетић из Опутне Рудине (барјактар од 21 априла 1862 до 1 новембра 1897), 4) Милош Миливојевић Вујисић из Мораче (барјактар од 15 августа 1862 до 1900), 5) Јован Бољевић из Подгорице (од 12 јуна 1894 до 1906), 6) Нешко Мил. Поповић из Вражегрмаца (од 29 јула 1871, а није утврђено када је ослобођен дужности), 7) Ђирко Нешков Вучинић из Рогама (од 5 октобра 1876 до 15 марта 1895), 8) Рња Јоков Раичевић из Љешкопоља (од 6 новембра 1879, а ослобођен дужности последије 1900), 9) Јован Комар из Опутне Рудине (од 19 јуна 1876 до почетка 1896), 10) Пуниша Мил. Ивановић из Дољана (од 20 јуна 1876 до децембра 1906), 11) Зелен Пјешчић из Равнога (од 19 јуна 1876 до 1896), 12) Саво Божов Рајовић из Пипера (од 14 октобра 1867 до 11 новембра 1903), 13) Митар Пунишин Милачић из Подгорице (од 20 октобра 1874 до 15 септембра 1896), 14) Гишо Симов Ђуровић из Грлића (од 10 октобра 1872 до 15 октобра 1895) 15) Симеун Бојовић из Жупе Никшићке (од 10 јуна 1876 до 26 априла 1896), 16) Јоко С. Бошковић из Лимљана (од 20 јула 1852 до 8 јула 1894), 17) Перко Ђ. Ракочевић из Речина (од 15 септембра 1868 до 1895), 18) Пуниша Аџијин из Колашина (постао 1890, а ослобођен 10 маја 1896), 19) Драго Голубов из Ђулића (од 27 октобра 1876 до 1 априла 1902), 20) Лазар Шал. Мрваљевић из Трепача (од 18 децембра 1876 до 19 октобра 1891), 21) Ђуро П. Вуксановић из Глухог Дола (од јуна 1852 до краја 1895), 22) Радоња Ђ. Радевић из Петровића (од 19 октобра 1874 до 4 јануара 1904), 23) Брацан Лак. Марковић из Голубоваца (по личној пријави „провео је у разним нижим војним чиновима 57 година, међу којима 10 година стотинаш“, а ослобођен је 1897), 24) Вукосав Марашевић-Булатовић из Роваца (од 1 јануара 1882 до 1 маја 1900) и 25) Новак Балетић из Броћанца (од 1 маја 1859 до 8 новембра 1895).³⁵⁾

На својој 109 сједници, одржаној 29 децембра 1910 године, Комисија је решавала и о издацима из државне касе за барјактаре: Ђурка Тијанића (из Дробњака), Марка Михаилова и Шобла Крстова (из Колашина). Пошто су они престали вршити активну службу прије доношења Закона о пензијама од 1 јануара 1894 године, Комисија је ријешила да они правилно примају редовну годишњу помоћ од 28,80 перпера. На истој сједници решавано је и питање пензија барјактарима Николи Т. Вучковићу (из Љуботиња) и Зарији Мушкићу (из Васојевића). Како је утврђено да су они били у активной служби и 1900 године, а примали су редовно по 28,80 перпера пензије, то је Комисија одлучила да

³⁵⁾ Ibidem, стр. 331—338.

они немају право на пензију, па чак имају да поврате државној каси све што су примили на име пензије.³⁶⁾

29 априла 1910 године потписао је књаз Никола Закон о устројству војске за Књажевину Црну Гору. У члану 221 тога Закона налази се текст војничке заклетве, у којој су и ове ријечи: „...и да ћу до потоње капи крви бранити наш мили и свети **барјак црногорски**“. Но у овоме Закону су нарочито важни прописи о војној обавези, која, по чл. 4 траје од 1 јануара оне године у којој црногорски држављанин навршава 18 година, па до закључно 31 децембра оне године у којој навршава 62 године живота. Са овим чланом везан је 111 члан Закона, који гласи: „На редовном скупу резерве (он се сазивао једанпут годишње, најкасније до краја мјесеца марта) исписују се из њеног састава и ослобођавају од даље војне обавезе сви они, који у тој години навршују 63 годину од рођења, што се уписује у службене књиге појединаца“.

Одредбе новог закона тешко су падале Црногорцима, јер је до тада владало у Црној Гори кроз неколика вијека правило да ратује сваки Црногорац „који може пушку носити“. Чак је 1825 године забиљежен овај карактеристични случај: „Искуство потврђује, да су и они који управ због болести на војску ићи нијесу могли, опет радо хтјели бити учесници општег предпријатија. Тако се каже о неком Ђуру Лоточићу (у тексту тако стоји: ја вјерујем да то може бити штампарска грешка и да је могло бити **Лопичић** — Р. Д.), да је 1796 године, када су Црногорци с Махмут Бушатлијом, пашом шкутарским, војевали, на кревету лежати морао, јер је ногу био пребио и устати није могао, но чујући праску пушака навали да га из куће на брдо изнесу, да отуд на непријатеља пуца. Други му стану говорити да се тога мане, но он није хтио никако да од своје жеље одустане. И тако је три сата на камену сједећи пуцао...“³⁷⁾

Због „ослобођавања од даље војне обавезе“ краљу Николи су се жалили и многи официри и многи војници. Ја сам већ навео случај официра Лазара Симовића још из 1902 године, који се жали што је ослобођен војне обавезе „због што нема руке“. Он је рачунао, да чак и без лијеве руке може користити својој отаџбини и учествовати у борби за њену слободу. Тако је тешко пало и старим црногорским барјактарима брисање из спискова војних обвезника, које је извршено 1911 године, у духу члана 111 Закона о устројству војске. У несређеном дијелу ранијег Дворског архива наишао сам на седам молби и жалби које су упућене краљу Николи, а све потичу из задњих дана мјесеца марта 1911 године. У свим тим документима има доста интересантних детаља и карактеристичних мјеста, али су молбе и жалбе доста опширне, па ћу из њих навести само важније пасусе.

³⁶⁾ Ibidem, књ. II, стр. 560—570.

³⁷⁾ Записи XVIII, 279.

Прва од тих жалби јесте од 26 марта, а њен је подносилац барјактар Ристо Перошевић из Ускока. Он је „као добар војник. . . добио у вријеме рата војничко одликовање медаљу Обилића златну и друге војничке дарове као барјактар од године 1878“, па сада тражи и одликовања која се дају по прописима Закона о устројству војске.³⁸⁾ Он је већ видио да као барјактар из ратова од 1878 године не може и даље бити у активној служби, па моли краља „за орден 30-годишњицу, а тако понизно подајнички молим за медаљу од ревности“.

Жалба Петра Ристова Никовића, војника баталиона Планине пивске (Горњо-црквичка чета) има скоро пуне три и по стране великог кацелариског табака, али су његови наводи тако важни, да сам исписао цио њен текст, наравно са мањим стилистичким и граматичким исправкама, што сам морао урадити и са осталим молбама и жалбама.

„Усуђујем се учинити Вам досаду за барјак чете Горњо-црквичке у Пиви — почиње Никовић своју жалбу краљу Николи — који је најприје дат мом покојном ђеду Јолу Никовићу 1858 године. Тада су се заклели пивски главари да неће више турске руке пољубити ни покорити им се. 1867 године поново Пива паде под турску власт. Одмах неки главари пивски предаду се Турцима, понесу грбове Ваше и даду их Турцима, а за њих добију од турске власти јузбашалукe и буду награђени ајлуцима.

Мој ђед Јоле са још неким нешће се предати Турцима, ни клетву погазити, но од турске најезде утече под Вашу власт, код својих рођака Требјешана у Ускоке. Своје имање у вредности преко 50.000.— перпера остави Турцима, који му га општетише, куће погореше и друго што су могли, а барјак унесе под Ваццу власт, који му милији и пречи од свега бијаше.

1875 г., кад отпоче нови устанак противу Турака, одмах дође у Пиву и војев(а) је у свим ратовима до при свршетку 1875 г. А пошто наступи зимње доба, Вој(вода) Лазар Сочица видећи га да је стар, а слабога здравља, нареди му да иде дома, а да му дође син Обрен, који је тада био учитељ. Јоле пође дома и каже Обрену да иде у војску, који одмах пође. Но кад дође у војску пријави се Војводи Лазару и затражи очин барјак. Војвода Лазар га одбије, говорећи да је именов(а) барјактаром Живко Божата. Обрен се противио, али не помага му. Војвода Лазар именује Обрена бригадним писаром и обећа му, да ће му исправити чим испане угледно мјесто за њега.

До јунија 1876 г. Живко би барјактаром, а тада се раздијели чета Горњо-црквичка и пола оде са Доњим Црквицама под барјак Саве Ликића, а другу половину придруже са селом Црном Гором под барјак Јакова Мумина, а барјак чете Горњо-црквичке изчезне и Живко би узет за перјаника.

³⁸⁾ Закон о устројству војске за Књажевину Црну Гору, чл. 104, 105, 111, 112 и 113.

1876 г. попривијешу офицер чете Горњо-црквичке и Црне Горе Вујадин Кнежевић — побјегне са породицом из рата и војске и Војвода Лазар казни и породицу и њега особито: осивијече му прб офицерски и капу просивијече колико је притискао прб и онако просивијечену капу нареди му те је морао носити док је од ње текло комада, а офицерство дадне моме стрицу Обрену.

1895 г. Војеном комисијом поново успостави се засебно чета Горњо-црквичка и барјак у истој. Комисија (х)оћаше дати барјак Никовићима, но не даде пок. Војвода Лазар из личног мрзила Никовићима. Тада су моји стричеви давијали се за исти барјак пред надлежнијем властима, па досађивали молбеницом и Вама. Господару, на коју сте им одговорили да им је учињено криво и прекриво и наредио Вој. Лазару да им исправи. Али је код Вој. Лазара било узалуд: не само да им не исправи по Вашем високом налогу, но би противу њих и давуција и по његову предлогу и захтјеву барјак даде се Бојату.

Скорашњим пријесом војске одузет је барјак од Бојата опет, а по предлогу Г(осподина) бригадира Јока Аџића дат је Шоору Кнежевићу, премда сам се молбом кандидовао код Госп. бригадира и код Госп. Министра војног, али узалуд, те по свему оме чиним Вам досаду за исти барјак: тражим да се дадне мене на основу Вашег Високог Указа законитог, јер исти кад је обнародоват да је барјак насљедствен, (а) барјактар је био мој ћед Јоле.

И поред тога што је Јоле био барјактар, чинио је заслуга Вама, Господару, и милој Отаџбини: 1862 даривао је Вашој војсци, кад се оскудијевало тајном, око 20 волова и крава јаловијех, па је истије година дао у залогу за џебану токе своје и доцније их откупио, па је 1858 прехрано са браћом неколико војске у својим кућама и дао око 50 т(овара) жита војсци, одакле је и пошла Ваша војска у Поље Црквичко, придобила га, Сијерчиће и друге Турке погубила, и Турци су тада називали куће Никовића **Влашке карауле**.

У вријеме рата, премда је била мала, у нашој породици поред другијех одличја имају два крста и три храбре медаље.

У нашој породици бивало је вазда добријех људи и ревносних Ваших службеника, као Јоле барјактар, Милан Јолов официр тобцијски, Обрен Јолов официр чете Горњо-црквичке 6 година, племенски капетан Планине Пивске 15 година, претсједник Окружног суда никшићког 8 година, Тодо Јолов водник исте чете, а сада, Господару, по предлогу племенскијех (главара) забачени смо дошли до пропасти: у нашу породицу немамо осим једног десечара, што нам је криво и прекриво, а имамо способних момака као иједних у чету нашу.

Бојату пошто се одузео барјак, који му је дат са мога ћеда Јола, остајем у нади у Вашу Високу Краљевску милост и правду да нам се и овога пута неће учинити криво за исти, као што је 1895 г., кад се Кнежевић ниједан није смио тада јавити за исти барјак, но данас их истиче Госп. бригадир Аџић, јер су у крвноме

сродству (мајка Кнежевићу од Аџића је). По предлогу Госп. бригадира обећан је Кнежевићу барјак, иако му у правој мушкој линији нико није био барјактар Ваше војске, а исти је стар, има преко 50 година“.

Из истога је краја још један који тражи барјак. То је Милосав Антов Радовић из баталиона Планине Пивске (чета Безујачко-борковићска), а тражи барјак баталиона Планине Пивске због тога што је његов дјед Радул Радовић био барјактар и официр, па је још у почетку рата 1875 године официрство дато Милосавовом стрицу Обрену. Како су током 1875 године погинули и Радул (у Сельковцу) и Обрен (на Муратовици), то је официрство дато Милосавовом оцу Анту, а послџе смрти Антове официрство је дато молиочевом рођаку Милутину Радовићу. Када је овај Милутин „од крајње нужде и сиромаштине пошао у Америку на зараду, а не никаквом злом намјером“, онда је официрство прешло на друго братство, Гаговиће. Тако сада у кући Радовића „нема ни десечара“, то Милосав Антов Радовић моли краља да им исправи ту неправду, те да им да „баталионски барјак или какву другу службу“. Милосав одмах додаје да је „официрство у нашу чету упражњено“ и да официра заступа поручник Јован М. Гаговић, а затим наставља: „Себе сматрам способна колико иједан мој врник што је у баталион, које ће ми посвједочити сви моји надлежни; једино (ми) истичу као ману и с тим одбијају ме, што је мој рођак официр Милутин пошао у Америку без пасоша, за које ја не сматрам себе крива, јер свака за своја дјела одговоран је, а није за туђа“. Ово молилац нарочито наглашава због тога, што се тада одлазак из Црне Горе често сматрао као знак политичког незадовољства са приликама у Црној Гори, па тога ради и стоји у његовој жалби да му је стриц пошао у Америку ради зараде, „а не никаквом злом намјером. Да би доказао како се и већим „грешницима“ но што је он дају чиновни и прбови, Милосав наводи при крају жалбе овај случај: „Господина бригадира Јока Аџића син Вуле ишао је без пасоша као бјегунац преко границе под војничком свом униформом и повратио се након године и произведен је официром тобџиским, а мене истиче бригадир Аџић ману што је мој рођак пошао без пасоша и каже с тијем губим право, за које ми је криво и прекриво“.

Жалбе Петра Никовића и Милосава Радовића писало је исто, доста писмено лице, те је у њиховом тексту требало мало поправака, али је трећа жалба тако неписмена, да је тешко навести њен тачан извод. То је жалба „војника и вод(ника) активне војске“ из баталиона Чевско-бјеличког (Предишка чета) Петра Мрваљевића. Петар се сигурно и раније обраћао краљу, који је одговорио да већ на кућу Мрваљевића имају два барјака па се ипак Петар поново жали и износи своје право на тражени барјак. То своје право овако износи Петар Мрваљевић. Када су се преселили Мрваљевићи у Херцеговину тада је барјак био дат Вуку Радову Мрваљевићу, који је погинуо у боју на Касабу невестињску

(4 јула 1876) „под барјак“, те је тада дат барјак Петровоме стрицу Филипу Грујину. Други барјак добио је „лично на јунаштво у Херцеговини“ Никола Шалетин Мрваљевић. Петров стриц Филип Грујин преселио се у Никшић после ратова 1875—1878 године, па је тамо син Вука Радова тражио да му се да очев барјак, али су му одговорили да он као досељеник не може у Никшићу добити наслеђем барјак, који је негда носио његов отац. Петар сада тражи „то старинско право односно овог барјака“, јер је „способан за овај барјак“, а поред тога сам поставља питање: „кад га није он (тј. син Вука Радова) мога наслеђоват тамо, зашто не бих ја овамо?“ Петар каже да су му раније „све ниже власти“ биле рекле да има право на тај барјак, па наставља: „А сад, Ваше Величанство, (х)оће да дају овај барјак сину Ђукана Миркова, који није способан. Брат Ђукана је официр на расположење, а синовац подофицир, који ступа да буде официр чете Предишке, а ја кад не бих има(о) будућности зашто су они у Херцеговину, требало би ми дизат из Бјелица. А имају друга братства и повише чинова. како у кућу истог Ђукана иде се да буду два официра, па још (х)оће да и(м) се да и барјак, а нећете то ви ни дао Бог допустити, Господаре“, — завршава Петар Мрваљевић.

Пеко Бошков Раичковић из Фармака (Горњо-градачка чета) наводи у жалби, да је његов прадед у боју на Цареву Лазу (1712 г.) узео два турска барјака, те је за ту храброст кућа Раичковића била отада стално одликована барјаком од владалаца из куће Петровића. Тек назад 39 година (тј. око 1872 г.), када се Пеков стриц барјактар Ђуро Живков Раичковић пресилио у Србију, „тај барјак пријешао (је) на најдаљег нашег браственика, који се прозивао да је Раичковић, а данас се прозива на ново презиме Милић“. Пеко даље наводи да је „под исти барјак, док је био на нашу кућу“, погинуо његов дјед Вујо Пејутов на Везировом мосту, и то „кад је Ивановић удара(о) на Подгорицу са Црногорцима“ (тј. 1832 г.), док су 1862 године „погинули моји три стрица једног дана на Банову Гомилу и сва три су посјекли Турци код истога барјака бранећи Отаџину и свету заставу, а тако се и мој отац Бошко око истог барјака седам пута рањивао бранећи га“. Пеко додаје и то, да је познато „добрим и поштеним људима да су моји стари сјекли главе под Острог и испод Жабљака, то јест мој отац и стричеви, па зато ми се до Вас и крива да према заслуга мојија старија, а као по нашљеству, носи овај барјак други, а не заслужни у свијем приликама, што људи знаду“.

Мило Ђурков Радовић с Лукова (живио је у Глибавцу), припадник Требјешког баталиона, каже у почетку своје молбе да је краљ Никола у своје вријеме био поставио за барјактара требјешког његовог покојног брата од стрица Николу Тукова Радовића, што је свакако краљ урадио ради заслуга Миловијех предака и ради способности покојнога Николе, како мисли сам молилац Мило Радовић. Због тога, тј. „из тијех прошлости и из моје способности“, Мило сада тражи од краља Николе баталионски

барјак, па наставља: „Увјеравам Вас, Господару, да би ми га бастало носити пред баталеоном Требјешкијем, а тражио бих и прије тај барјак, но сам мислио да ће ме ко од старјешина предложити.“ При крају своје молбе Мило изражава наду да краљ „неће дозволити да тај барјак иде с куће наше, пошто смо га заслужили на ратном попршћу, као што је познато Вашем Величанству“.

Постоји још једна молба по овоме питању, а потписао ју је барјактар Приморске бригаде Крцун Јазов Стругар. Молба није датирана, али је свакако и она из задњих дана мјесеца марта 1911 године. У првим редовима своје молбе Крцун изражава наду да ће краљ и овом приликом, као и увијек, „богату милост и наклоност излити“, па мало даље пише и ово: „Господару, Комисија за препис војске, чини ми се, нашла ме је стара и да не могу барјак Приморске бригаде, којег ми ти даде, — носити. Кажу да је то по новом Закону. Ја, Господару, не знам што је у Закону. Знам да си Ти за мене и закон и све. Знам да нијесам толико остарао да ми се мора тај барјак узети. Пукне ли пушка, да(о) Бог и свети Петар да Твоја праница допре докле бих ја ради старости могао допријети. Мене ће на срцу љута рана до смрти бити ако ми узму барјак, који ми, откако ми га даде, Господару, све у скрињу стоји, а да не окушам са њим срећу на бојно поље и тамо до Призрена, ће ћемо, ако Бог да, Тебе крунисати за Краља и нашљедника Цара Душана. У рату и послије рата Ти си ме, Господару, са орденима и сваком Твојом милошћу подмирио. Надам се да ћеш и овог пута” — завршава барјактар Стругар.

Нијесу Црногорци овако упорно тражили барјаке само за вријеме мира, већ је то било и за вријеме најљућих ратних окршаја током балканског рата. Изнијећу само два примјера из архивских докумената, но прије тога биће корисно да наведем и један извјештај о самим борбама у вријеме којих су се тражили барјаци. Тек тада ће се јасно видјети да тражење барјака није било неко празно самољубље или славољубље, јер је сваки барјактар морао рачунати с тим, да му може панути из мртвих руку прије но учини неколико корака на бојном пољу. Нећу наводити објављене и познате податке из досадашњих разних описа борби у балканском рату, већ ћу само дословно навести један својеручни извјештај краља Николе, који је написао оловком на самом ратшћу на пет листића малог цепног биљежника, а био га је послао краљици Милени. На томе извјештају нема датума, но из других архивских докумената може се утврдити да је од 27 јануара 1913 године. „Јучер сам био узбућени гледаоц најодлученије и никад невиђеној храбрости мојих војника — каже краљ Никола. Високи шанчеви, дубоки одкопи гвожђем ограћени вал јунаштва Црногораца нијесу могли зауставити. Највећи шанец непријатељски на главни вис Бардањола, у ком су били у одкопима до три баталиона Турака, био је освојен и цијела посада испечена. Ни плетено гвожђе, ни укрепења не помогаше непријатељу, већ с тога и неких других шанчева низ брдо побјегоше, те заједно с

кавалериом, која је у подножју брда стојала, даде се у бјегство ка Киру, да без реда у гомиле бјеже ка граду преко моста. Ја сам, нијем од чуда и удивлења, гледао тај страшни приказ, при којем не виђех Црногорца да се устави или сагне: они, као да (су) дрвено пруже, сиједијаху гвоздене жице и јунаке турске без страха, без узмака, а, јадни, падаху као снопље мртви и рањени. Ја сам био удаљен од њих, те им нијесам могао помоћи осим молитвама и сузама. Срећа је била велика што се само од умора уставише на вис Великог Бардањола и околних шанчева, те не пођоше на освајање других шанчева низ Мали Бардањол и може бит у град не улегоше, ће хаваху сви изгинути.

Главар с главаром, официр с официром, барјактар с барјактаром и војник с војником истицали су се један уз другога који ће бити бољи, а сви с узвиком: „Живио Краљ!” остатак од бригаде Вешовића, од које је први дан таман половина била пала. најпрва је на шанац ударила; од ње је мало што остало. Било је официра који су по три по четири ране на себе имали, па, подупирући се на ножнице својих сабаља, нијесу своје чете остављали у напад. Твој рођак Мојаш, Драго Милошев алајбарјактар, Ђуко Васов и барјактар Филип Грујин пали су један до другога. И други твој рођак Перко, алајбарјактар катунски, погинуо је јучер на Тарабош. Број уопште погинулих је опроман... Артиљерија није мање допринијела успјеху од пјешадије. Удивитељно је рушила... („³⁰)

Тражити барјак у оваквим љутим борбама могли су само они, који не жале дати живот за слободу своје отаџбине. Тако је 2 фебруара 1913 г. Саво попа Јакова Вукотића са ратишта послао краљу Николи депешу, којом га моли да му да баталионски барјак, под којим је 26 јануара погинуо Перко Вукотић. У својој молби Саво каже ово: „Твојом вољом постављен је Перко Вукотић за барјактара Катунске бригаде. Судбина је тако хтјела да под барјаком погине, као и тројица братучеда добијају ране. Стога, Господару, узимам себи толику слободу затражити то високо одликовање као најближем сроднику, изузев Душана К. Вукотића, данашњег министра. Унапријед обећавам да свој живот нећу пожалити, него ћу га вазда дати кад буде захтијевао интерес домовине”. Саво Вукотић је био тада рачуновођа и благајник Треће дивизије, па му је ипак било милије да добије бар-

³⁰) Цетињски (Дворски) архив. — Добротом Манојла Вукотића, сина погинулог бригадног барјактара Перка Вукотића, добио сам ове податке: Мојаш (Киња) Станков Вукотић био је капетан у пензији и рођени брат познатог дивизијара сердара Јанка Вукотића; Драго Милошев био је син војводе Милоша Кривокапића, а током рата био је баталионски барјактар, што се види из архивских докумената (алајбарјактар цијеле црногорске војске био је тада Марко Зеков Поповић); Ђуко Васов био је официр са Његуша и прозивао се Јововић, а Филип Грујин прозивао се Мрваљевић и живио је у Нижшићу, док је старином био из Бјелица. Бригадни барјактар Перко Крстов Вукотић до рата 1912/13 године био је шеф Главног државног рачуноводства.

јак, под којим је свакога момента могао изгубити живот, но да на миру и доста далеко од ратнога бојишта води рачунске књиге Треће дивизије и броји дивизиски новац.

Наводим и један податак из другог балканског рата. То стварно није тражење барјака, већ баш на основу тога што су молиоци храбро носили барјак моле краља Николу за помиловање неке њихове казне, која је тек послије завршенога рата постала извршна, ма да потиче прије рата „због неке обичне свађе”. То је телеграфска молба Неђељка Галева Алексића, Ђорђија Пушељина Алексића и Милана Пушељина Алексића. Прва двојица требало је да издрже због те предратне свађе по пет мјесеци затвора, а трећи само два мјесеца. Својом депешом од 2 децембра (по новом календару) 1913 године они, између осталог, моле краља: „Ваше Величанство, кад на Брегалници паде храбри барјактар Јаков Алексић⁴⁰⁾ ја, Неђељко Галев Алексић, прихватио сам Твоју свету заставу и јуначки је носио док сам 9 јула рањен и куршум ми прошао кроз од деснога на лијево раме. Истога часа ја, Ђорђије Пушељин Алексић, прихватио сам заставу и носио је до свршетка рата, носили смо је и чували као највиши аманет. . .”

У вјековној борби за слободу Црногорци су сматрали смрт у борби као част, те је тако постао најосјетљивији укор ако се некоме каже: „Познајемо ми тебе и твоју породицу; сви су твоји преци умрли на постељи код жена”⁴¹⁾. Тај понос и жеља да се са дружином на бојном пољу бори често су чинили „да рањеници упола излечени утекну из болнице и оду у војску да се опет бију”⁴²⁾. Најтежа је казна била када се некоме забрани учествовање у борби, па било појединцу или цијелим војним јединицама. Ненадовић наводи како је књаз Никола казнио једнога војника током рата 1876—78 године овом казном: „Иди дома, и за двадесет дана да ми не изађеш пред очи!”⁴³⁾ док помоћник аустриског дипломатског претставника у Црној Гори током истога рата износи како су неки Црмничани због непослушности (извученим ханџарима јуришили су на једну кулу и нијесу се хтјели зауставити на дате им трубне знаке) осуђени да иду својим кућама и „да не смију, до поновног позива, са својим друговима у рату учествовати”. Оваква казна била је чудна аустриском официру, па иза наведеног текста са чуђењем додаје: „Друга земља, други обичаји!”⁴⁴⁾.

Ристо Ј. Драгићевић

⁴⁰⁾ Бригадни барјактар Јаков Мирков Алексић погинуо је на Брегалници 5 јула 1913 године.

⁴¹⁾ Вук Стеф. Караџић: Црна Гора и Бока Которска, Београд 1922, 111.

⁴²⁾ Љубомир Ненадовић: О Црногорцима (Писма са Цетиња 1878 године), Београд 1929, 87.

⁴³⁾ Ibidem, 15.

⁴⁴⁾ Мило Вукчевић: Сауервалдов дневник, Београд 1931, 43.